

Svensk översättning av originalartikeln: Ingthorsson, R. D. (2013) 'The Natural vs. Human Sciences: Myth, Methodology, and Ontology', *Discusiones Filosóficas* 22(1): 13–29. Övers. R. D. Ingthorsson.

Naturvetenskap vs. Humanvetenskap: Myt, Metodologi och Ontologi

R.D. Ingthorsson

Abstrakt: Jag tror att det är ett misstag att kräva av humanvetenskaperna (d.v.s. humaniora, samhälls- och beteendevetenskaperna) att de imiterar naturvetenskapernas forskningsmetodik. Humanvetenskaperna studerar meningsfulla fenomen vilkas natur är på ett grundläggande sätt annorlunda än de blott fysiska fenomen som naturvetenskaperna studerar. Den största skillnaden är att meningsfulla fenomen inte uppenbarligen är lagbundna på samma sätt som fysiska fenomen och uppvisar därför inte samma regelbundenhet och förutsägbarhet som fysiska fenomen. För att studera meningsfulla fenomen krävs därför andra forskningsmetoder. Trots att humanvetenskaperna studerar fenomen som inte är lagbundna och är på ett visst sätt subjektiva, så vill jag mena att de studerar objektivt verkliga fenomen och kan få giltig kunskap om dem. Att subjektiva fenomen också kan vara objektivt verkliga kan låta märkligt för vissa läsare, varför jag rundar av med en diskussion om vad det egentligen innebär för något att vara objektivt verkligt. Enligt den definition jag föreslår så framstår att meningsfulla fenomen, också de som kallas "sociala konstruktioner", kan förstås som objektivt verkliga företeelser trots att de på ett betydelsefullt sätt också är subjektiva.

Introduktion

En myt som då och då kommer upp till ytan är att humanvetenskaperna (d.v.s. humaniora, beteende- och samhällsvetenskaperna) är metodologiskt och därmed vetenskapligt på efterkälken i förhållande till naturvetenskaperna. Ett exempel på detta är Braithwaites föraktfulla påstående att det som många uppfattar som en säregen humanvetenskaplig metod består av "ett djupt andetag följt av fria associationer" (citerat i Haack 2005: 8). Baktanken är att humanvetenskaperna borde se naturvetenskaperna som en förebild och i större utsträckning försöka anamma deras exakta metodik. Jag ska försöka nyansera bilden av vad humanvetenskaperna sysslar med och argumentera för att det är ett misstag att betrakta den naturvetenskapliga metodiken som en förebild för all vetenskap.

Det är viktigt att poängtera att jag *inte* påstår att humanvetenskaperna borde tillämpa en metodologi som är *helt* olik naturvetenskapernas metodologi, eller att de kommer fram till en helt egen form av kunskap. Mitt förslag är att enligt samma rationella principer som man utgick ifrån vid utvecklingen av den naturvetenskapliga metoden så har vi god anledning att tillämpa en annorlunda metodologi när vi inser att de fenomen som humanvetenskaperna studerar är annorlunda än de fenomen naturvetenskaperna

studerar. Det är allmänt vedertaget att olika fenomen måste studeras med olika metoder. Man använder inte en våg för att mäta om en ledning är strömförande och man intervjuar inte en elementärpartikel för att se om den är negativt eller positivt laddad. Det har däremot antagits att trots att vi självklart använder olika mätutrustning i olika sammanhang så finns det generellt sett bara ett vetenskapligt tillvägagångssätt som alla bör följa, nämligen det sätt som naturvetenskapen tillämpar. Det är det antagandet jag kritiserar här.

Humanvetenskaperna

Humanvetenskaperna inrymmer en mångfald discipliner som inte uppenbart bjuder på en gemensam nämnare. Socialt arbete undersöker interaktionen mellan individ och myndighet, gärna med kvalitativa metoder, till exempel i syfte att se vilka samhällsliga åtgärder bäst kan tänkas minska samhällsklyftorna. Nationalekonomi studerar ekonomiska system, gärna med hjälp av matematiska modeller. Man kanske vill veta hur mycket 1% höjning av bensinpriset kan påverka befolkningen. Arkeologi studerar det förflutna med hjälp av ledtrådar man hittar i marken. Litteraturvetenskap studerar aspekter av den mening som litteraturen förmedlar och hur den påverkar oss. Kanske vill de veta hur romanen ”1984” kan ha påverkat samtidens syn på statskontrollerade övervakningssystem. Filosofi studerar, bland annat, sådant som inte kan studeras empiriskt men som de empiriska vetenskaperna förutsätter, till exempel vad objektivitet och rationalitet egentligen är. Ingen har ännu försökt sig på att med teknisk utrustning spåra upp och kemiskt analysera rationaliteten. Begreppsanalys är den bäst lämpade metoden eftersom rationalitet inte är en kemisk komponent utan ett meningsfullt fenomen. Alla vet att mätmetoders validitet bestäms relativt det fenomen man undersöker. Utifrån denna spretiga lista kan man undra vad som förenar humanvetenskaperna och särskiljer dem från naturvetenskap. De tillämpar en rad olika metoder—intervjuer, matematisk modellering, karbondatering, frågeformulär, narrativ analys, och begreppsanalys—av vilka några men inte alla tillåter statistik analys av resultaten.

Det ser också ut att vara lika stor variation mellan humanvetenskapliga discipliner när vi ser på vilka typer av fenomen de studerar: sociala interaktioner, ekonomiska transaktioner, det förflutna, texter, och begrepp. Mitt förslag är att det som förenar humanvetenskaperna och särskiljer dem från naturvetenskaperna är att humanvetenskaperna, trots den variation jag nämnt ovan, studerar en viss typ av forskningsobjekt som naturvetenskaperna inte alls studerar, och som på ett grundläggande sätt är olika de fenomen som naturvetenskaperna studerar.

Medan naturvetenskaperna studerar den icke-medvetna naturen—fysiska fenomen och deras egenskaper—så studerar humanvetenskaperna det jag kallar ”meningsfulla fenomen” (förklaras närmare längre fram). Jag tror att de metodologiska skillnader som finns är en konsekvens av en avgörande skillnad mellan forskningsobjekten. Vetenskap,

i den mest generella betydelsen, designar och använder forskningsmetoder särskilt lämpade för att undersöka det specifika fenomen som är av intresse. Nedan ska jag närmare förklara skillnaden mellan blott fysiska och meningsfulla fenomen är olika, och varför det motiverar bruket av olika forskningsmetoder.

Naturvetenskaperna

Jag föreslår att vi bör förstå naturvetenskap som studiet av det jag kallar det *blott fysiska*; omedveten fysisk materia i alla dess former. Vissa naturvetenskapliga discipliner som studerar människor, så som medicin och biologi, kan verka hamna mellan stolarna eftersom människor är både fysiologiska och medvetna varelser men det gör de egentligen inte. Det som definierar vad som är naturvetenskap eller humanvetenskap är inte till vilken disciplin man tillhör utan vilken typ av fenomen man studerar. Det är möjligt att studera nästan alla kroppsliga funktioner utan att ta hänsyn till det som pågår i medvetandet. Så länge medicinsk forskning fokuserar på det rent fysiska så bedriver de renodlad naturvetenskap. Men så fort uppmärksamhet riktas mot något som har att göra med det som pågår i medvetandet, som är fallet med psykiska och psykosomatiska åkommor, så är medicin inte längre rent naturvetenskaplig utan humanvetenskapligt. Detta återspeglas i att forskning kring psykosomatiska åkommor typiskt drabbas av samma kritik som riktas mot humanvetenskaplig forskning generellt; brist på avgörande bevis, avsaknad av lagbundenheter som kan ge oss pålitliga förutsägelser och/eller behandlingsmetoder varför den inte heller kan reproduceras. Viktigt här att skilja mellan angreppssätt som utgår ifrån att behandling av medvetandet sker via behandling av kroppen, till exempel med hjälp av psykofarmaka, och de som tror att det kan nog krävas en kombination av läkemedel och annan kognitiv behandling. Den typen av interdisciplinär forskning framstår dock fortfarande som att man samtidigt tillämpar två väsensskilda behandlingar som man hoppas samverkar på ett sätt man ännu inte förstår. Kanske kommer vi att förstå den i framtiden, men här skriver jag utifrån det kunskapsläge som råder i dag.

Den viktigaste aspekten hos studiet av det blott fysiska, från den här artikelns perspektiv, är att den fysiska verklighet vi lever är (i) fullständigt lagbunden, d.v.s. fysiska fenomen lyder under naturlagar, och (ii) medvetandeoberoende, d.v.s. den har en viss natur oberoende av vad vi råkar tro om saken. Salt är, har varit, och kommer alltid att förbli vattenlösligt. Det var vattenlösligt innan någon ens existerade för att bilda sig en uppfattning om varken salt eller vatten. Naturvetenskaperna strävar efter att förstå omedvetna fysiska fenomen i alla deras former.

Det blott fysiska vs. meningsfulla fenomen

Humanvetenskaperna studerar människor, men inte primärt som materiella kroppar. De studerar *meningsfulla fenomen*: sociala interaktioner, upplevelser, tankar, handlingar, attityder, humor, fobier; allt som involverar människor som medvetna varelser. Därav

namnet ”humanvetenskap”. Andra har kallat dem ”viljevetenskaperna”, t.ex. filosofen Susan Haack. Hon drar en liknande skiljelinje som den jag försöker dra, nämligen mellan ”de vetenskapliga forskningsområden som studerar vad folk tror, vill och tänker göra och de som inte gör det” (Haack 2005: 8). Här måste tilläggas att humanvetenskapen studerar också de meningsfulla strukturer som människor skapar, så som samhällen, *forskarsamhällen*, domstolar, världsekonomin, företag, språk, litteratur, konst, o.s.v. Alla dessa företeelser existerar endast på grund av att människor har avsiktligt skapat dem. De är i den meningen sociala konstruktioner. Rättsväsendet upphör existera i det ögonblick mänskligt samhälle antingen upphör existera, eller inte längre har avsikten att upprätthålla rättssystemet. Många tar nog rättssystemet för givet. Tänker på det som något lika naturligt och oundvikligt som vädret. Men faktum är att det skapades genom en lång och gradvis process och fortsätter att utvecklas i samklang med att våra idéer om rätt och orätt förändras, och så länge det fortfarande finns människor som strävar efter ett samhällsskick där så många som möjligt har förutsättningar att bli lyckliga.

Humanvetenskapernas värde

Det här är ett så gott tillfälle som något annat att kort beröra frågan om humanvetenskapernas värde, något som titt som tätt ifrågasatts både inom akademien och i samhällsdebatten. Naturvetenskaperna, sägs det, har gett oss botemedel för allsköns sjukdomar, TV apparater, datorer och tagit oss (nåväl, några av oss) till månen och tillbaka. Vad har humanvetenskapen någonsin gjort för oss annat än att ha klargjort någon obskyr passage i en dikt av en okänd författare? Vad sägs om följande? I så mån som det har skett en utveckling i samhällsskick, rättssystem, skolsystem, i organisationen av företag eller myndigheter, förbättrad kommunikation globalt på grund av ökade språkfärdigheter, ökad tolerans för oliktankare och en revolution i jämställdhet både vad gäller klasstillhörighet, kön, sexuell läggning och etnicitet så har den utvecklingen drivits framåt av det som skett på den arena som vi skulle kalla humanvetenskap. Det är ingen tillfällighet att deklARATIONEN för mänskliga rättigheter genomsyras av den debatt som rasat i århundraden inom filosofi, sociologi och psykologi om vad det är som konstituerar ett gott liv för människor. Den debatten har inspirerat och blivit berikad av den litteratur, drama och konst som producerats i alla tider, av människor som huvudsakligen fått sin utbildning inom humanvetenskapen. Det är fullständigt absurt att humanvetenskaperna måste i dag ta krafttag för att berättiga sin existens för att motivera att de ska få sin beskärda del av den nationella budgeten för forskning och utbildning. TV apparater, datorer och mobiler i all ära, men jag köper inte såna mackapärer bara för att beundra dessa teknologiska under, utan för att jag värdesätter det meningsfulla innehåll som de kan förmedla. Teknologi är ett medel och inte ett mål, men meningsfullt innehåll har ett värde i sig självt.

Meningsfulla fenomen i lite mera detalj

Humanvetenskaperna studerar också människoskapade materiella föremål så som böcker och verktyg. Men, och det här är avgörande; en hammare betraktad som ett naturvetenskapligt forskningsobjekt är en klump härdat hejarsmitt stål, men som humanvetenskapligt forskningsobjekt ett verktyg som har en viss funktion och betydelse i människors vardag, alldeles oavsett dess fysiska konstitution. Är den nyttig, dyr, eller en statussymbol (för manlighet/kvinnlighet, eller nördighet)? Arkeologer åldersdaterar och analyserar olika föremåls kemiska sammansättning, men det är inte bara för att veta hur gamla de är eller vad de är gjorda av utan för att kunna placera dem i en historisk kontext och förstå vad våra förfäder var kapabla till. Till slut vill arkeologin förstå människorna som använde objekten. Vad hade de för färdigheter och hur var deras samhällen strukturerade? Arkeologi är därför inte bara en dateringsvetenskap utan studiet av människans historiska. Om vi vill veta vart vi är på väg så är det bäst att också veta varifrån vi kommer.

Humanvetenskaperna studerar i slutändan vad som har kallats *meningsfulla sammanhang*, i meningen ”meningsfulla för människor”, som t.ex. världsekonomin, undervisningssituationer, föräldraskap; allt som har att göra med meningen och värdet med mänsklig tillvaro. I denna betydelse sträcker sig humanvetenskapen långt utanför fakultetsgränserna. När någon inom hälsovetenskaperna undersöker om allmänläkare behandlar män och kvinnor olika på grund av förutfattade meningar om genus och kön, eller när en ingenjör undersöker huruvida en nydesignad batterigräsklippare är användarvänlig då håller de på med humanvetenskap. Den definition jag föreslår respekterar inte ens gränser mellan olika institutioner inom en och samma fakultet. I en och samma forskargrupp kan vi ha någon som studerar de fysiska mekanismerna bakom glutenintolerans och en annan som studerar varför glutenintoleranta ungdomar har svårt att hålla sig till en glutenfri diet. Den ena forskar på enzymer och tarmarnas cellstruktur, något som inte alls har att göra med medvetandet. Den andra studerar smakpreferenser, attityder, psykologisk karaktär och sociala strukturer, något som vi i dagsläget inte har en aning om hur de kan förstås i fysiologiska termer. I det senare fallet studerar vi fenomen vilkas natur bestäms av medvetna människors intentionala tillstånd och det är humanvetenskapen som ger teoretisk ledning vad gäller bästa sättet att studera dem.

Meningsfulla fenomen har inte objektivt givna egenskaper *oberoende* av våra tankar, känslor och handlingar, därför att våra tankar känslor och handlingar är konstitutiva delar av de meningsfulla fenomenen. Det finns inga meningsfulla fenomen som inte i grund och botten involverar medvetna varelser som uppfattar sammanhanget som meningsfullt i något bestämt avseende. Världsekonomin är som den är därför att det finns 10 miljarder människor som flera gången om dagen medvetet väljer att köpa/sälja en vara framför en annan. Den förändras som en direkt följd av att dessa människors sätt att handla förändras p.g.a. att deras föreställningar och attityder till en rad olika faktorer förändras, t.ex. om de tycker miljövänlighet, kvalité eller glamourfaktor är

viktigast. Världsekonomin är därför ett forskningsobjekt vilkas egenskaper förändras i takt med att dynamiken mellan aktörerna förändras, och denna dynamik förändras till stora delar i takt med att aktörernas attityder och värderingar förändras. Säg, om de plötsligt börjar tro att det är viktigare att varorna är organiska och rättvisemärkta snarare än billiga.

Ingen förnekar att den vetenskapliga disciplinen ekonomi har upptäckt starka samband mellan olika faktorer, såsom mellan pris, efterfrågan och tillgång. Men ingen kan heller säga att ekonomi har gett oss ekvationer som tillåter oss att förutsäga hur dessa faktorer varierar i förhållande till varandra med samma tillförlitlighet och precision som *Boyles lag* kan förutsäga förändringar i temperatur, tryck och volym hos en gas i en gasbehållare. Eftersom lika tillförlitliga och precisa ekvationer saknas i ekonomin ska vi då dra slutsatsen att ekonomer inte vet vad de håller på med? För mig låter det mer troligt, åtminstone utifrån dagens kunskapsläge, att forskning kring mänskligt beteende inte hittar strikta lagbundenheter av det slaget därför att mänskligt beteende inte är lagbundet.

Meningsfulla vs. lagbundna fenomen

Meningsfulla fenomen är alltså speciella därför att deras egenskaper bestäms åtminstone delvis av den mening som autonoma självmedvetna varelser tillskriver dessa fenomen, och är därför inte oberoende av våra tankar, känslor och handlingar. Våra tankar, känslor och handlingar är konstitutiva delar av meningsfulla fenomen. Som tidigare nämnts så är världsekonomin så som den är därför att det finns 10 miljarder människor som flera gången om dagen medvetet väljer att köpa/sälja en vara framför en annan. Världsekonomin är därför ett forskningsobjekt vilkas egenskaper förändras i takt med att dynamiken mellan aktörerna förändras, och denna dynamik förändras till stora delar i takt med att aktörernas attityder och värderingar förändras. Till skillnad från hur salt beter sig, så antar vi inte att människors beteenden är fullständigt orsaksbestämda varför vi fortfarande kan insistera på att vi har en fri vilja. Uppenbarligen är vi ofta påverkade av en rad olika faktorer som styr vårt beteende i en viss riktning. Men vi tror trots allt att det är möjligt för en person att avvika från denna riktning. Till exempel tror vi det är möjligt för en person att utstå tortyr och till och med välja döden hellre än att förråda ett gott syfte. Den fria viljan, och varje handling vi väljer fritt, låter sig åtminstone inte enkelt förklaras i termer av allmängiltiga lagbundenheter.

Många meningsfulla fenomen är också särskilt svårstuderade eftersom de verkar sakna en förkroppsligad form. Var finns studieobjektet "objektivitet"? Hittar vi objektivitet på biblioteket? Kan vi ta med det in på laboratoriet och genomföra ett kontrollerat experiment för att ta reda på dess sanna natur? Ändå är rationalitet ett av de viktigaste kriterierna vid bedömning av validiteten av vetenskaplig forskning. Och var hittar vi det "allas gemensamma bästa" utifrån vilken vi bedömer forskningens allmännyttan och kommer fram till att naturvetenskaperna bör få merparten av de offentliga medel som

fördelas till forskning och utbildning? Lycka till med att försöka upptäcka det via granskning av det blott fysiska, det vill säga, utan att fråga människor vad de tycker är gott och nyttigt och varför. Det är ironiskt att naturvetenskapernas allmännyttan är något som humanvetenskaperna är bäst lämpade att bedöma.

Naturvetenskapen har helt andra förutsättningar för att hitta lagbundenheter som gör det möjligt att med stor exakthet göra korrekta förutsägelser. Anledningen är helt enkelt att den icke-medvetna naturen är lagbunden och förutsägbar; den bjuder på naturlagar på ett silverfat. Om man kastar salt i osaltat rumstempererat vatten, så upplöses saltet. Resultatet blir alltid detsamma vid samma omständigheter därför att allt salt och allt vatten överallt i universum är likadant och lyder samma naturlagar. Det kan därför räcka med att studera en handfull salt för att ta reda på dess egenskaper och sedan generalisera till allt salt överallt i hela universum i alla tider. Samma sak gäller inte för människor. Skvätter man vatten på en människa, så är första reaktionen kanske munterhet. Vid upprepat skvättande ökar irritationen tills den som skvätter riskerar en snyting. Om inte förloppet från början var det omvända, eller olika från gång till gång, eller beroende på vem det är som skvättar. En försöksperson kan skratta glatt men svära inombords. Salt är inte nyckfullt och varierande på detta vis. Det förställer sig inte, ljuger inte, påverkas inte av forskningsledarnas intentioner eller av idéer om vad som är "rätt" och "fel" reaktion. Sådan påverkan kan ha ödesdigra konsekvenser inom humanvetenskapen, till och med för så enkla saker som marknadsundersökningar. En informant kan helt enkelt ana att frågeställaren gärna vill ha positiva omdömen om "Magdas Margarin" och vill inte göra någon besviken. För många "välvilliga" svar från "välvilliga" informanter kan förleda producenten att satsa stort på lanseringen av Magdas Margarin och sluta i konkurs.

Det faktum att salt och andra rent fysiska fenomen lyder naturlagar är något som tillåter naturvetenskaperna att använda så kallad test-retest kalibrering för att kontrollera precisionen och tillförlitligheten av mätinstrument. I så mån vi kan anta att det material vi ska testa förblir detsamma över en viss period, då kan vi genomföra 100 mätningar i rad av samma sak, och om mätinstrumenten hela tiden visar samma resultat så kan vi sluta oss till att instrumenten är tillförlitliga. Om de hela tiden visar olika så vet vi att dem är otillförlitliga eftersom vi tror oss kunna veta att materialet vi utför mätningar på inte har förändrats. Vi vet ännu inte om instrumenten är precisa, d.v.s. visar rätt värde. Det kontrollerar vi antingen genom att jämföra mätvärdena mot en redan etablerad mätmetod (en "gold standard") eller genom att jämföra med en annan mätmetod. Det är vad som menas med "triangulering". Om båda metoderna visar samma värde så antar vi att precisionen är bra.

Varken test-retest eller triangulering fungerar för att mäta tillförlitligheten av humanvetenskapliga metoder (förutom av de naturvetenskapliga metoderna som ibland används som komplement i humanvetenskaperna, som t.ex. karbondatering). För det första kan vi inte förmoda att en och samma person förblir oförändrad vid upprepade

mätningar. Om du frågar någon om något kontroversiellt, t.ex. deras attityd till abort, så kan det framkalla ett spontant svar men det kan också få den tillfrågade att börja fundera mer på frågan så att nästa gång de blir tillfrågade så har de ändrat åsikt. Den ändrade åsikten ger nytt resultat, men inkonsekventa resultat är i det läget inte ett tecken på att mätmetoden är otillförlitlig. För det andra så kommer upprepning av samma fråga 100 ggr i rad under loppet av en timme förmodligen bara mäta personens ihärdighet, konsistens och minne. Om personen från början ljög eller gav något ogenomtänkt svar, men konsekvent står fast vid svaret vid upprepade mätningar så är precisionen noll oavsett. För det tredje så finns ingen jämförbar alternativ mätmetod för att kontrollera att ett svar som lämnats är riktigt. Triangulering är i praktiken omöjlig, annat än att ibland kunna ertappa någon med att ljuga med lögn-detektor. Att upptäcka att någon ljugit betyder dock inte att vi därmed närmar oss det riktiga svaret. Att bedöma tillförlitligheten hos humanvetenskapliga mätinstrument (en enkät eller intervjuguide) bygger därför på andra saker än mätningar av tillförlitlighet av mätmetoder inom naturvetenskapen.

Den obestämdhet som förekommer i kvantfysiken är av ett helt annat slag. Det är en "bestämd" obestämdhet som kan generaliseras och användas för att förutsäga partiklars beteende på gruppnivå till en grad av exakthet vi aldrig skådat förut. Det finns ingen mer exakt vetenskap än kvantfysiken, trots den obestämdhet vi hittar där.

Det finns inga verktyg för att kontrollera vad en människa *egentligen* tänker och tror, till skillnad från vad hon skriver och säger. Inte för att det alltid hjälper att informanten är ärlig i sina svar. Människor vet inte alltid själva vad de egentligen tycker och tänker. Folk kan vara övertygade om att de röstar på ett parti på grund av dess nya utrikespolitiska agenda, när det egentligen beror på att de genom hela sin uppväxt fick en positiv attityd till just det partiet. Vi gillar inte att vi skulle kunna vara betingade på det viset. Vi vill kunna tro att vi vaknar varje morgon och väljer våra kläder helt utifrån en egen inre känsla för stil. Ändå lyckas vi som regel klä oss i samklang med det rådande modet. Nåväl, vi tror väl ändå att trots denna typ av vanebunden konformitet så kan vi när som helst välja att bryta normer och chockera omgivningen på ett sätt som ingen elektron är förmögen att göra.

Kan en naturvetare överhuvudtaget föreställa sig hur det skulle vara att bedriva forskning på ett sådant material under sådana förutsättningar? Tänk om varje saltkorn var lite grann annorlunda än det andra och stup i kvarten ändrade sitt sätt att reagera på stimuli utifrån deras senaste reflektioner över vad det egentligen är som definierar deras innersta väsen? Har någon sett en punk-elektron eller anarkist-proton? Tänk om saltet ibland reagerade så som det trodde att forskaren ville att det skulle reagera, och ibland tvärtom? Tänk om enda sättet att få kunskap om saltet vore att saltet självt rapporterade om skälen till sitt beteende, och vi visste att det finns en stor risk för att saltet inte egentligen vet varför det betar sig på det viset eller vi misstänkte att det skulle ljuga om

det visste det? Skulle naturvetenskap då vara den ”exakta” vetenskapen? Meningsfulla fenomen är alltså på ett bestämt sätt annorlunda och knepigare än blott fysiska fenomen.

Studier av det förflutna erbjuder ytterligare en komplikation. Historikern studerar det som inte längre finns, det förflutna, med ledning av i dag existerande ledtrådar så som arkiverade dokument. Det är omöjligt att säkert veta dokumentförfattarnas inställning till det de skrev; om de överdrev, förhärligade makthavare, o.s.v. Historikerns egentliga studieobjekt, det förflutna, finns inte tillgängligt för att göra mätningar på och något motsvarande kan inte återskapas i ett laboratorium. Historia studerar unika händelser, naturvetenskapen studerar upprepningsbara händelser, t.ex. vad som händer närhelst man håller salt (vilket som helst) i vatten (vilket som helst).

Uppgiften försvåras ytterligare av att syftet med humanvetenskapliga studier inte alltid är deskriptivt, utan ofta normativt. Den syftar ibland till att komma fram till hur samhället *borde* vara, hur lagar *borde* se ut; inte bara *hur* samhället ser ut och *hur* lagen rent faktiskt är. De ideal som vi eftersträvar i samhällsutvecklingen finns ingenstans som redan givna storheter som vi ”upptäcker” på empirisk väg. Mera troligt är att de skapas allteftersom och kanske går det inte att uppnå perfektion eftersom förutsättningarna för perfektion hela tiden förändras i och med att det (nästan) ideala samhället hela tiden befolkas med nya och i något avseende annorlunda generationer. Det finns ingen naturvetare som studerar hur ett salt *borde* bete sig, till skillnad från hur det faktiskt beter sig. Naturvetare, enligt min mening, har det alltså ganska lätt; och de har råd att skratta lite godmodigt åt ett sådant påstående.

Objektiv verklighet vs. objektiv kunskap

Jag har föreslagit att humanvetenskaperna studerar meningsfulla fenomen och att såna fenomen är på ett avgörande sätt annorlunda än de blott fysiska fenomen som naturvetenskaperna studerar. Detta förslag, har jag erfarit, likställs gärna med påståendet att naturvetenskaperna studerar den objektiva verkligheten medan humanvetenskaperna studerar något blott subjektivt som därför inte i egentligen mening finns på riktigt. Från det är det lätt att knyta tillbaka till idén att naturvetenskaperna är riktigt och objektiv vetenskap medan humanvetenskaperna är ett ”ett djupt andetag följt av fria associationer” (Braithwaite; citerat i Haack 2005: 8). Detta är inte min uppfattning och den kan inte härledas från något jag sagt hittills. Jag tror att meningsfulla fenomen är objektivt verkliga fastän de också är medvetandeberoende. Det är dock troligt att läsaren är van att tänka på det ”objektivt verkliga” i termer av ”det som existerar oberoende av medvetanden” varför det föreligger risk för missförstånd. Jag bör därför förklara varför jag anser det vara fel att tänka på objektiv verklighet på det viset.

Jag upprepar att humanvetenskapernas särart beror på att de studerar en särskild sorts verkliga fenomen, fenomen som beror för sina egenskaper och existens på existensen av mentala tillstånd hos upplevande självmedvetna varelser med en fri vilja. Ett exempel på den typen fenomen är den aktivitet vi kallar vetenskaplig forskning. Den typen

aktivitet, förmodar jag, existerar endast i så mån det finns forskare studerar olika fenomen i syfte att upptäcka hur dessa fenomen egentligen är. Om detta stämmer så är forskning en social aktivitet som har vissa egenskaper i kraft av innehållet i de idéer som forskare har om vilka problem är angelägna att lösa, om de fenomen de studerar, vilka metoder som passar bäst till att studera dem och hur man bäst tolkar den data som man får fram. Med andra ord, vetenskaplig forskning är ett fenomen som delvis konstitueras av det mentala innehållet i de medvetna varelser som deltar i den, men inte desto mindre är det en företeelse som vi skulle tro är objektivt verklig. Det kan därför komma som en överraskning att uppfattningen att vetenskaplig forskning är ett objektivt verkligt fenomen är oförenlig med den mest allmänt utbredda uppfattningen om vad det innebär att vara "objektivt verklig", nämligen "oberoende av tankar" eller "medvetandeoberoende". Det i sin tur betyder rimligtvis inte att vetenskaplig forskning inte är objektivt verklig, utan snarare att något måste vara fel med den populära definitionen på "objektivt verklig".

Den mest generella definitionen av vad som menas med "objektiv verklighet" är att det är "världen så som den är i sig själv oberoende av våra föreställningar om den och våra försök att mäta den". Denna definition säger egentligen inte att den objektiva verkligheten inkluderar bara det som är oberoende av tankar (och alltså utesluter tankar från den objektiva verkligheten), utan att den objektiva verkligheten är allt som finns och är på ett visst sätt oberoende om vad vi *tror* om detta. Tankar och deras innehåll kan alltså vara en del av den objektiva verkligheten oberoende av vad vi tror om den saken, och vi kan ha rätt eller fel när vi väljer att tro att det finns eller inte finns medvetanden.

Här kan någon vilja protestera. Kan innehållet i våra tankar verkligen vara på ett visst sätt oberoende av vad vi tycker och tror om saken? Vi är visserligen oftast medvetna om innehållet i våra tankar, till och med när vi reflekterar över det (när vi inte tänker på vad vi tänker eller upplever) men vi kan vara osäkra på vad det är vi egentligen tycker, tror eller känner även när vi reflekterar över det. Och vi kan ha osammanhängande och motstridiga tankar utan att inse det själva. Det verkar fullt möjligt för någon att tänka "wow, jag är så otroligt ödmjuk" utan att inse att de därmed inte längre är så väldigt ödmjuka. Vi missförstår ofta sociala kontexter (något vi ständigt har ångest över) och inser inte heller hur våra missförstånd blir en del av det meningsfulla fenomen som utspelar sig där och då. Föreställ dig att du hör en kvinnlig bekant säga till någon att hon är gravid, men du inser inte att hon bara skämtar sarkastiskt om att ha gått upp i vikt. Då kommer du heller inte att förstå varför hon blir sur när du säger "jag tyckte väl att du såg ut att ha blivit lite rundare". På samma sätt kommer du inte att förstå varför bilisterna i Italien skriker argt åt dig om du försöker lifta med "tummen upp" signalen, om du inte vet att i Italien så har den signalen samma betydelse som ett uppräckt långfinger. Här förekommer alltså vissa objektiva fakta om den faktiska situationen oberoende av vad du tycker och tror, även om vissa konstituenten i det sakförhållandet inkluderar tankeinnehåll. Det finns alltså en mängd meningsfulla fenomen som är

objektivt verkliga men om vilka vi inte har objektiv kunskap och där humanvetenskaperna kan hjälpa oss till klarhet.

Alltför ofta definieras alltså "objektiv" i termer av "det som är oberoende av tankar" i tron att det är samma sak som att säga "världen så som den är i sig själv oberoende av vad vi tror om den". Det är anledningen till att innehållet i våra tankar inte alltid räknas som en legitim del av det som utgör verkligheten, eller åtminstone inte en del av det som skulle kunna ha vissa egenskaper oavsett vad vi tror om saken. Naturvetenskaperna stöter aldrig på några svårigheter med definitionen eftersom de undersöker bara det blott fysiska, alltså omedvetna fysiska fenomen. Därför hamnar aldrig något av det som intresserar dem utanför sfären av det som betraktas som objektivt verkligt. Samma gäller inte humanvetenskaperna som just söker kunskap om andra subjekt, innehållet i deras avsikter, tankar och känslor, samt hur dessa påverkar deras beteende. Man kan alltså förstå varför frågan ibland uppstår om huruvida de fenomen som humanvetenskaperna studerar verkligen finns "på riktigt" eftersom de ju inte existerar oberoende av tankar.

Det är orimligt att förneka att tankeinnehåll finns på riktigt, eftersom ett sådant förnekande är likvärdigt med att förneka att våra handlingar har mening. Forskare diskuterar och undersöker vilka av deras idéer om verkligheten bäst förklarar hur det egentligen ligger till med verkligheten, eftersom de har flera olika och oförenliga idéer om saken och de är övertygade om att bara en av två oförenliga idéer kan verkligen vara sann. Dessa tankar är konstitutiva delar av det vi kallar vetenskaplig forskning och det som gör den meningsfull. Ska vi tro att vetenskaplig forskning inte är verklig bara för att den inte existerar oberoende av tankar?

Att studera forskning är inte bara att beskriva forskarnas rörelser i tid och rum, deras massa, temperatur och andra empiriskt mätbara egenskaper. Det gäller också att beskriva innehållet i deras tankar för att förstå hur de motiverar sina val och handlingar. Det är en central del av hur vi validerar forskningsresultat. Men, om "objektiv" betyder "oberoende av tankar" så kan ingen del av den aktiviteten vara objektiv. Kan det måhända vara något fel på vår uppfattning om "objektiv"?

Notera att ibland använder vi ordet "objektiv" i meningen "observerbar/mätbar", vilket förutsätter antagandet att om något är objektivt verkligt så kan det i princip observeras/mätas av någon med lämpliga instrument. Jag tror inte det är så enkelt. Det är inte självklart att det kommer någonsin att vara möjligt att observera/mäta innehållet i någons tankar annat än av den personen som har det tankeinnehållet. Det faktum att innehållet i våra tankar inte är offentligt tillgängligt på samma sätt som fysiska fenomen och deras egenskaper kan observeras/mätas av många, är anledningen till att självangivet data om medvetandeinnehåll inte kan bekräftas av tredje part. Viktigast av allt är helt enkelt att "observerbart/mätbart" inte är ekvivalent med "världen så som den är oberoende av våra försök att observera/mäta den".

Vad jag försöker säga är att man bör skilja noga mellan (i) idén att det finns en värld som existerar oberoende av våra tankar, en värld som har vilka egenskaper den nu råkar ha (världen så som den är i sig själv), och (ii) idén att vi kan få kunskap om hur världen är som verkligen representerar världen så som den är i sig själv och inte bara hur den framstår för oss. Ofta blandas dessa två idéer ihop för att bli till en definition av vad det innebär att vara "objektivist", d.v.s. någon som tror på en objektiv verklighet *och* att vi kan veta hur den verkligheten är. De två idéerna separeras när vi medger att världen mycket väl kan vara på något sätt som vi inte har möjlighet att föreställa oss.

Kanske är ursprunget till förvirringen att termerna "objektiv" och "subjektiv" ofta används för att benämna två olika perspektiv, nämligen ett perspektiv som inte är färgat av vår subjektivitet och det som är färgat på det viset. Men så förstådd kan termen "objektiv" bara gälla varelser som har ett perspektiv på saker och ting. Idén om världen så som den är oberoende av perspektiv har inte med något perspektiv att göra; det är inte idén om en värld som har ett perspektiv på sig som inte är färgat av subjektivitet.

Sociala konstruktioner är objektivt verkliga

Enligt min mening så är meningsfulla fenomen, till exempel det som ofta kallas sociala konstruktioner, precis lika objektivt verkliga fenomen som salt eller elektroner och kan därför vara föremål för vetenskaplig forskning. Detta kan låta som ett märkligt påstående för dem som fått höra att sociala konstruktioner är blott subjektiva påhitt, och därför inte egentligen finns på riktigt. Det kan därför vara värt att ge en lite mer nyanserad bild av vad sociala konstruktioner är, eftersom det finns flera olika typer, varav vissa mer tydligt "finns på riktigt".

Min framställning följer Sally Haslangers indelning i *generiska*, *diskursiva*, och *pragmatiska* konstruktioner (Haslanger 1995). En generisk konstruktion är något som är helt och hållet skapat av en social aktivitet. Ordet "generisk" kommer från det grekiska ordet "genesis" som betyder ursprung eller skapande. Rättssystemet är ett konkret existerande socialt fenomen, som har skapats av människor genom informella och formella överenskommelser om att följa vissa regler i enlighet med olika idéer om vad de uppfattat som rätt och fel (eller egentligen om hur vi vill att samhället borde vara). Det bygger på konventioner som återspeglar vår strävan efter att skapa ett så bra samhälle som möjligt, men är trots det ett verkligt fenomen som kan studeras vetenskapligt även om det bara existerar så länge det finns människor som har intentionen att upprätthålla lagen. Men det är inte uppenbart att det är ett fenomen som lyder under allmängiltiga naturlagar och inte heller är det uppenbart att vi borde söka efter sådana naturlagar i vårt arbete med att förstå och förklara hur rättssystemet bäst borde fungera.

En diskursiv konstruktion är något som är åtminstone delvis skapat av en social aktivitet. En människa föds visserligen som en biologiskt varelse men formas därefter av den socialiseringsprocess vi kallar uppfostran och är i den meningen sociala

konstruktioner. Det kallas ”diskursiv” konstruktion, därför att de personer vi till slut blir har formats av det sätt andra talar till oss och om oss. Vi är en produkt av en diskurs. Vi blir ständigt tillsagda (eller hör folk tala om det) att vi är ”pojkar/flickor” och måste göra så eller så på grund av att vi är ”pojkar/flickor”. Vi börjar till slut tro att det är oundvikligt att bete oss så som de ”pojkar/flickor” som vår omgivning bedömer att vi är och att det skulle vara onaturligt att bryta mot de normerna. Folk kan till och med komma att uppfatta sig själva som naturvidriga bara för att tänka tanken på att bryta mot normerna. I den mån vi formas som personer av sådan social påverkan då är vi diskursiva konstruktioner. Det gör oss inte ett dugg mindre verkliga eller objektivt existerande även om vi, i kraft av vår fria vilja, inte är varelser som fullt ut lyder naturlagar.

Pragmatiska konstruktioner är det som folk oftast förknippar med beteckningen ”social konstruktion”. De är begrepp och/eller föreställningar som ofta kallas ”begreppsliga kategorier” därför att det är i kraft av dem som vi klassificerar tingen omkring oss som särskilda typer av objekt. Vi uppfattar en korp som en korp därför att vi har en föreställning om att det på jorden finns en massa organismer, varav en viss typ organismer är fåglar och korpar är en viss typ av fågel. I regel finns det i ett språk lika många begreppsliga kategorier som talarna av det språket har praktiskt nytta av, därav termen ”pragmatisk konstruktion”. I nordiska länder har man många olika ord för olika typer av snö för det är praktiskt användbart att kunna skilja de åt i samtal. I länder där snö mycket sällan förekommer har man färre ord för snö eftersom det har ingen praktisk betydelse att kunna skilja på skare och pudersnö. I forskningssamhället används termer som ”transcendent” och ”operationalisera” som praktiskt taget aldrig används i vardagsspråket eftersom det nästan aldrig finns ett behov för dem i den kontexten.

Begrepp beskriver olika aspekter hos vår verklighet. Ibland på rätt sätt men ibland felaktigt. Våra begrepp om vatten och rostfritt stål drar förmodligen en objektivt giltig gräns mellan vad som rent faktiskt är olika substanser men det är inte alls lika tydligt att begrepp som ”manligt” och ”kvinnligt” fångar någon objektivt given skillnad mellan olika människor. Problemet är att vi tenderar att tro att varje begrepp hänvisar till naturligt förekommande fenomen och skillnader dem emellan. Det är på grund av att våra idéer blir del av vår perception av de föremål som de handlar om. Till exempel tänker sig nog många att nationer, så som Engelsmän, Svenskar, Kineser, benämner naturliga sorter, ungefär på samma sätt som vi skiljer mellan lejon, elefanter och giraffer. Och vi tenderar att se ”brittiskheten” i varje britt, vare sig det egentligen är något brittiskt över dem eller inte. Men nationer är sociala konstruktioner. De är skapade (och ibland förintade) av sociala aktiviteter, ibland bara med ett handslag. Vi kan byta nationalitet genom en ömsesidig överenskommelse. Men ett lejon kan inte bli en elefant oavsett hur mycket vi än kommer överens om att de borde kunna det. Det är därför att lejon och elefanter är naturligt förekommande sorter medan nationaliteter är sociala konstruktioner.

Även om begrepp är pragmatiska konstruktioner, d.v.s. den bästa/senaste idén hittills om något, så följer inte att fenomenen de benämner måste också vara konstruktioner, och det är ett misstag att tro att nationer inte finns på riktigt bara därför att de är sociala konstruktioner. Nationer är verkliga även om de är fenomen vilkas karaktärsdrag beror på vad medborgarna tänker och tycker om vad det är att tillhöra just den nationaliteten. Britter är verkligen 'brittiska' eftersom de ser på sig själva som britter och har vissa idéer om vad det innebär att vara britt, varför de också betar sig som britter. Men det här är inte frågan om en naturlag. En britt kan välja att bryta normen. Om medvetna varelser inte nödvändigtvis följer naturlagar, då kommer de nationer som de är en del av inte heller att göra det, men detta tar inte på något sätt bort deras verklighet.

Avslutningsvis

Påståendet att humanvetenskaperna är ur ett metodologiskt perspektiv på efterkälken och borde ta naturvetenskaperna som ett föredöme, har ingen grund i verkligheten. Humanvetenskapen har sina alldeles egna problem och måste utveckla egna metoder för att lösa dem. Jag säger inte att humanvetenskap är på höjden av sin förmåga. Jag förnekar inte att den i många avseenden är i sin linda. Jag säger inte heller att humanvetenskap inte har någonting att lära sig av naturvetenskapen. Jag påpekar bara att de som har sett humanvetenskapen som en eftersläntrande lillebror till naturvetenskapen har inte haft någon större förståelse för skillnaden mellan naturvetenskapliga och humanvetenskapliga forskningsobjekt eller vad denna skillnad har för metodologiska konsekvenser. Faktiskt kan det envisa insisterandet på att det bara finns ett sätt att bedriva vetenskap på, nämligen det naturvetenskapliga, ha försinkat metodutvecklingen inom humanvetenskaperna. Vi gör inte humanvetenskaperna några tjänster med att insistera att de använder metoder som utvecklats för att studera en helt annan typ av fenomen.

Att medvetandeinnehåll är konstituerande delar av meningsfulla fenomen är orsaken till att humanvetenskaperna möter andra utmaningar än naturvetenskapen. Delvis på grund av att detta innehåll inte är tillgängligt offentligt (kan inte bekräftas av tredje part), och delvis på grund av att medvetandet inte uppenbarligen lyder naturlagar. Om mitt resonemang skall kritiserats så måste det vara med utgångspunkt av antagandet att tänkande och de handlingar som utförs avsiktligt av tänkande varelser, inte är kausalt betingat och därför inte är fullständigt lagbundet. Men om ni också köper det antagandet då bör ni också vara eniga om följderna.

Jag har här förenklat och överdrivit skillnaderna mellan human- och naturvetenskap. I det stora hela är likheterna större än olikheterna. Humanvetenskap är, som Susan Haack uttrycker det: "som naturvetenskapliga undersökningar, fast litet annorlunda" (2005: 8) En avgörande skillnad är att de studerar olika typer av företeelser, varav den ena typen är helt igenom lagbunden, medan den andra inte är det.

Referenser

- Haack, Susan (2005). 'Samma sak, bara litet annorlunda', B. Hansson (övers.), *Tvärsnitt* 4/05: 6–11.
- Haslanger, Sally (1995). 'Ontology and Social Construction', *Philosophical Topics* 23(2): 95–125.